

Anarhistička biblioteka
Anti-Copyright
31. 05. 2012.

Errico Malatesta

Anarhistički program

Errico Malatesta
Anarhistički program
1920.

Errico Malatesta, *Il Programma Anarchico*, 1920.
Preuzeto iz *Antologija anarhizma*, Višeslav Kirinić
(urednik i prevoditelj), Naklada MD, Zagreb 2003.

<http://anarhisticka-biblioteka.net>

1920.

Sadržaj

1. Što hoćemo	5
2. Putovi i sredstva	7
3. Ekonomska borba	11
4. Politička borba	14
5. Zaključak	17

postavljanje najvećih zahtjeva na koje ih mi možemo nagovoriti. Kako god se stvari razvijale, moramo se neprekidno boriti protiv vlasnika i protiv vlastodržaca, imajući uvijek u vidu potpunu ekonomsku, političku i moralnu emancipaciju čitavog čovječanstva.

5. Zaključak

Mi, dakle, želimo radikalno ukidanje dominacije i izrabljivanja čovjeka po čovjeku; mi želimo da svi ljudi, pobratimljeni u svjesnoj i željenoj solidarnosti, dobrovoljno surađuju na dobrobit svih; mi želimo da društvo bude konstituirano u svrhu pružanja svim ljudskim bićima sredstva za postizanje najveće moguće dobrobiti i najvećeg mogućeg moralnog i materijalnog razvoja; mi želimo kruha, slobode, ljubavi i znanja za sve. Uvjereni smo kako je za postizanje tog najvišeg cilja potrebno da sredstva za proizvodnju budu na raspolaganju svima te da niti jedan čovjek ili grupa ljudi ne smije obvezati druge da ovise o njihovoj volji, ni vršiti svoj utjecaj, osim snagom razuma i primjera.

Dakle, eksproprijacija vlasnika zemlje i kapitala u korist svih i ukidanje vlasti te, čekajući dok to bude moguće, propagiranje ideala; organiziranje narodnih snaga; neprekidna borba protiv vlasnika, mirna ili nasilna – prema potrebi, za osvajanje maksimalne slobode i dobrobiti za sve.

idejni, vlada se bavi svojim udobnostima ne brinući o narodnim potrebama; kad prosvjed postane snažan, postojan i prijeteći, vlada ga, na više ili manje poznat način, ublažava ili suzbija. No uvijek dolazi do ustanka, jer ako vlada ne popusti, narod se pobuni; a ako vlada popusti, narod stječe povjerenje u sebe i zahtijeva uvijek više, sve dok nepomirljivost između slobode i autoriteta ne postane očigledna i ne izbiye nasilan sukob.

Potrebno je, dakle, pripremati se moralno i materijalno jer u eksploziji borbe pobjeda ostaje narodu.

Pobjednički ustanak najučinkovitiji je čin za narodnu emancipaciju budući da narod, zbacivši jaram, postaje slobodan da osnuje institucije za koje vjeruje da su najbolje, a procjep između zakona koji je uvijek u zakašnjenju i stupnja civilizacije do kojeg je došlo, prijeđen je time u jednom skoku. Pobuna određuje revoluciju, to jest brz razvoj latentnih snaga akumuliranih za vrijeme prethodne evolucije.

Sve je sadržano u onome što je narod sposoban zahtijevati.

U pobunama u prošlosti narod je, nesvjestan stvarnih razloga svoje nesreće, uvijek zahtijevao premalo i premalo dobivao.

Što će se dogoditi u sljedećoj pobuni?

To ovisi, djelomično, i o našoj propagandi i energiji uloženoj u objašnjavanje. Moramo potaknuti narod da ekspropriira vlasnike i učini robu zajedničkim vlasništvom, organizira vlastiti društveni život putem slobodno osnovanih udruženja, bez očekivanja naređenja od bilo koga, odbacujući imenovanje ili priznavanje bilo koje vlade, ustavnog tijela koje bi se bilo kakvim imenom (skupština, diktatura itd.) nazivalo, pa bio to i privremen naziv, odbacujući pravo donošenja i nasilnog nametanja vlastite volje drugima. Ako, međutim, narodne mase ne odgovore na naš apel, mi moramo – u ime prava da budemo slobodni čak i ako drugi žele ostati robovi, te zbog djelatnosti primjera – ostvariti sami, koliko god možemo, naše ideje, ne priznati novu vladu, održavati otpor i omogućiti da se područja na kojima će naše ideje sa simpatijama biti prihvaćene, konstituiraju u anarhističke zajednice koje će odbaciti svako uplitanje vlasti, ustanoviti slobodne odnose s drugim područjima i nastojati živjeti na svoj način.

Mi se moramo iznad svega svim sredstvima suprotstaviti obnavljanju policije i vojske i iskoristiti dobru priliku da u područjima koja nisu anarhistička potaknemo radnike da iskoriste nedostatak represivnih snaga za

Ovaj članak je bio napisan za anarhističku grupu iz New London, Connecticut, 1905. Kasnije, sa kojom ispravkom, predstavljen je i usvojen na Nacionalnom kongresu Talijanskog anarhističkog saveza, održanog u Bolonji jula 1920. Bio je usvojen i od FAI (Talijanska anarhistička federacija) 1945. godine, kao i na njezinim idućim kongresima, te predstavljao program talijanskih anarhista udruženih u FAI ili Grupu anarhističke inicijative.

1. Što hoćemo

Mi vjerujemo da je najveći dio zala koja muče ljude posljedica loše društvene organizacije i da ih ljudi, ako to žele i znaju, mogu uništiti.

Postojeće društvo rezultat je stoljetnih borbi u kojima su se ljudi borili između sebe. Ne shvaćajući prednosti koje su svi mogli imati od međusobne suradnje i solidarnosti, videći u svakom drugom čovjeku (osim najbližih krvnih veza), konkurenta i neprijatelja, gledali su kako da osiguraju, svatko za sebe, najveću moguću količinu užitaka, ne brinući o interesima drugih.

Borba kao činjenica te, naravno, najjači ili najspretniji, morali su pobijediti i na razne načine ugnjetavati i podčinjavati pobijeđene. Sve dok čovjek nije postao sposoban proizvoditi više no što mu je trebalo za njegovo golo održanje, pobjednici nisu mogli nego otjerati ili masakrirati pobijeđene i pokupiti namirnice koje su ovi sakupili.

Kasnije, kad je s pojavom stočarstva i zemljoradnje jedan čovjek mogao proizvesti više no što mu je bilo potrebno za život, pobjednicima je više odgovaralo držati poražene u ropstvu i koristiti ih za rad. Kasnije su se pobjednici dosjetili kako je lakše, produktivnije i sigurnije iskorištavati rad drugih na drugačiji način: zadržati za sebe ekskluzivno pravo na vlasništvo nad zemljom i sredstvima za rad te ostaviti nominalno slobodnima one lišene svega, koji su poslije, nemajući sredstava za život, bili prisiljeni obraćati se vlasnicima i raditi, pod uvjetima koji su ovima odgovarali, za njihov račun.

Tako je, postupno, kroz čitavu mrežu kompliciranih borbi svake vrste, invazija, ratova, pobuna, represija, iznuđenih povlastica, udruživanja pobijeđenih radi obrane i pobjednika radi napada, došlo u društvu do

uspostave države u kojoj su neki zadržali pravo nasljeđivanja zemlje i svih društvenih bogatstava, dok je velika većina ljudi, lišena svega, ugnjetavana i podčinjena od malog broja vlasnika.

To je ishodište bijede u kojoj se nalaze radnici i svih zala koja iz nje proizlaze: neznanje, zločini, prostitucija, fizička deprimiranost, moralna podlost i prerana smrt. Posljedica je i stvaranje posebne klase (uprave) koja, opskrbljena materijalnim sredstvima represije, ima zadaću legalizirati i braniti posrednike od proleterskih osveta; poslije se služi snagom koja ima, da bi sebi stvorila privilegije, sebi podčinjenu klasu posjetnika. Stvorena je i druga posebna klasa (kler) koja nizom bajki o Božjoj volji, zagrobnom životu itd., nastoji navesti ugnjetavane da poslušno podnose svoje ugnjetavanje te, zajedno s vladom, pored interesa posjednika nastoji ostvariti i svoje vlastite. Slijedi zatim i formiranje službenog nauka koji je, pored toga što može služiti interesima vladajućih, negacija istinske znanosti. Domoljublje, rasne mržnje i ratovi te naoružani mir isto su tako počesto razorniji i od samog rata. Posljedica je i ljubav preobražena u muku ili besramnu trgovinu, iz čega proizlazi mržnja, više ili manje prijetvorna, rivalitet i nepovjerenje među ljudima, nesigurnost i strah većine.

Takvo stanje mi želimo radikalno izmijeniti, i pošto sva ta zla proizlaze iz borbe među ljudima, traženja dobrobiti samo za sebe i protiv svih, mi to želimo promijeniti zamjenjujući mržnju ljubavlju, konkurenciju solidarnošću, ekskluzivno traženje vlastite dobrobiti bratskom suradnjom za dobrobit svih, potlačivanja i namete slobodom, religiozne izmišljotine i pseudo znanost istinom.

Želimo dakle:

1. Ukidanje privatnog vlasništva nad zemljom, sirovinama i sredstvima za rad; jer nitko ne bi trebao stjecati sredstva za život iskorištavajući rad drugih, i svi bi, imajući sredstva za proizvodnju i život, bili doista neovisni te bi se mogli slobodno prema vlastitim simpatijama udruživati s drugima za dobrobit zajednice.

2. ukidanje vlade i svake vlasti koja piše zakone i primjenjuje ih na drugima: dakle, ukidanje monarhije, republike, parlamenta, vojske, policije, sudstva i svake slične institucije oboružane prisilom.

ako se ne ukine vlada – ne ova ili ona, nego sama institucija vlasti. Zato je u tome, kao i u svim činjenicama od općeg interesa, više nego drugdje potreban opći konsenzus, pa stoga trebamo snažnije djelovati na uvjeravanju ljudi kako je vlast nepotrebna i štetna i kako se puno bolje može živjeti bez nje.

No, kao što smo već ponovili, sama propaganda nije sposobna sve u to uvjeriti. Želimo li se ograničiti samo na propovijedi protiv vlasti čekajući, nepokretno, dan kada će javnost biti uvjerena u mogućnost i korist punog ukidanja svih oblika vlasti, taj dan neće nikada doći. Propovijedajući protiv svih oblika vlasti i zahtijevajući potpune slobode, trebamo ustrajno potpomagati borbe za djelomične slobode, jer će ljudi – kada se jednom nauče boriti i počnu uživati neke slobode – na kraju svi željeti te slobode. Trebamo uvijek biti s narodom i ako ga ne uspijemo potaknuti da zahtjeva puno, treba ga potaknuti da počne tražiti bar nešto; trebamo biti uporni jer će jedino tako naučiti zahtijevati slobodu za sebe i prezirati i mrziti svakog tko želi doći na vlast.

Budući da vlada drži vlast radi zakonskog reguliranja društvenog života i povećavanja ili smanjivanja sloboda građana, budući da joj još ne možemo oduzeti tu vlast, trebamo je pokušati umanjiti i prisiliti vlastodršce da je upotrebljavaju sa što manje štete. Ali to moramo napraviti postavljeni uvijek izvan i protiv vlade, vršeci pritisak putem javnih agitacija i prijeteci nasilnim prisvajanjem onog što se zahtijeva. Isto tako, ne smijemo prihvatiti bilo koji zakonodavnu funkciju, lokalnu ili širu, jer bi tako umanjili učinkovitost naše akcije i izdali zbivanja koja potičemo.

Borba protiv vlasti rješava se, po posljednjoj analizi, u fizičkoj i materijalnoj borbi. Vlada donosi zakone. Ona, dakle, mora imati materijalnu silu (vojsku i policiju) da ih nametne, jer ih inače ne bi poštivao tko god bi tako htio i oni više ne bi bili zakoni nego običan prijedlog koji bi svatko bio slobodan prihvatiti ili odbaciti. Vlade tu silu imaju, a njome se služe kako bi mogle zakonima učvrstiti svoju dominaciju i zadržati interese povlaštene klase, tlačeci i iskorištavajući radnike. Granica vladinog potlačivanja snaga je kojom se narod pokazuje sposobnim da joj se suprotstavi.

Može postojati otvoreni ili latentni sukob, ali uvijek sukob, budući da se vlada ne zadržava na nezadovoljstvu i otporu sve dok postoji opasnost od pobune. Kad narod dobrodušno podnosi zakone ili je prosvjed slab i

svakog kapitalista, a ne na zadovoljenje, što bi bilo prirodno, potreba radnika na najbolji mogući način. Stoga su nered, rasipanje ljudskih snaga, nestašica proizvoda, štetni i uzaludni radovi, nezaposlenost, neobrađena zemlja, nedostatna upotreba strojeva i slično, redom zla koja se ne mogu izbjeći, osim ako se kapitalistima ne oduzme vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, a time i upravljanje proizvodnjom.

Brzo se pokazuje da se radnici, koji se nastoje emancipirati ili samo ozbiljno poboljšati svoje uvjete, trebaju braniti od vlasti, napadati tu vlast koja ozakonjujući pravo vlasništva i podupirući ga grubom silom predstavlja prepreku napretku. Treba je tući silom ako se ne želi beskonačno ostati u postojećem ili gorem stanju.

Od ekonomske treba prijeći na političku borbu, tj. na borbu protiv vlasti; i umjesto suprotstavljanja milijuna na jedvite jade od radnika skupljenih bezvrijednih novčića, puškama i topovima koji brane vlasništvo treba suprotstaviti najbolja sredstva koja narod može naći da bi silu pobijedio silom.

4. Politička borba

Pod političko borbom podrazumijevamo borbu protiv vlasti. Vlast je, skupa s pojedincima koji je drže, stekla pravo da donosi zakone i nameće ih podanicima odnosno javnosti. Posljedica je duha gospodstva nasilje kojim su se neki ljudi nametnuli drugima, a taj je duh, istovremeno, tvorac i tvorevina povlastica te njihov prirodni branitelj.

Počesto se govori da vlada danas ima funkciju obrane kapitalizma, ali ako se ukine kapitalizam, ona će postati predstavnik i upravitelj općih interesa. Prije svega, kapitalizam se neće moći uništiti sve dok radnici, ukidajući vlast, ne preuzmu vlasništvo nad društvenim bogatstvima i organiziraju proizvodnju i potrošnju u interesu svih i sebe, bez čekanja da to vlada, čak i ako bi htjela, sama učini. Štoviše: ako bi kapitalizam bio uništen i ako bi se dopustilo postojanje vlade dopuštanjem bilo kakvih povlastica, on bi se obnovio jer, ne mogavši zadovoljiti sve, vlada bi imala potrebu za novom, ekonomski jakom klasom koja bi je, u zamjenu za pravnu i materijalnu podršku, podržavala. Slijedi da se ne mogu ukinuti povlastice i uspostaviti stabilna i konačna sloboda i društvena jednakost

3. organizaciju društvenog života putem slobodnih asocijacija i federacija proizvođača i potrošača, sačinjenu po želji članova i vođenih znanošću i iskustvom te slobodnih od svakog nametanja koje ne proizlazi iz prirodne potrebe, kojoj će svatko, pobijeden od vlastitog osjećaja neizbježne potrebe, slobodno podčiniti

4. Zajamčena sredstva za život, razvoj i dobrobit djece, te svih nesposobnih za brigu o sebi

5. Objavljujemo rat svim religijama i izmišljotinama čak i ako se skrivaju pod plaštom znanosti. Želimo znanstvenu naobrazbu za sve, do najvišeg mogućeg stupnja.

6. Objavljujemo rat rivalitetu i svim nacionalističkim predrasudama. Želimo ukidanje granica; bratstvo među svim narodima

7. Obnovu porodice na način koji proizlazi iz ljubavne prakse, oslobođenje od svih zakonskih obveza, svih ekonomskih i fizičkih podčinjavanja i svih religijskih predrasuda.

To je naš ideal.

2. Putovi i sredstva

Izložili smo u glavnim crtama koji je naš cilj, što želimo postići i koji je ideal za koji se borimo.

Nije međutim dovoljno željeti jednu stvar: ako je se želi postići, treba upotrijebiti doista sva postojeća sredstva za njeno postizanje. Ta sredstva nisu proizvoljna nego neizbježno proizlaze iz cilja kojem se teži i okolnosti u kojima se bori; pogriješimo li u izboru sredstva, nećemo ostvariti zacrtani cilj, koji bi bio prirodna i nužna posljedica upotrebljenih sredstava. Tko nekamo krene i pogriješi cestu, ne ide kamo bi htio nego gdje ga odvede prevaljeni put.

Potrebno je, stoga, reći koja su to sredstva koja, po nama, vode postavljenom cilju i koja mi namjeravamo upotrijebiti.

Naš ideal nije od onih čije postignuće ovisi o izolirano promatranom pojedincu. Radi se o promjeni načina života u društvu, uspostavljanju

međuljudskih odnosa ljubavi i solidarnosti, postizanju punoće materijalnog, moralnog i intelektualnog razvoja, na samo za jednog pojedinca, niti za članove određene klase ili određene partije, nego za sva ljudska bića – a to se može ostvariti isključivo kroz slobodan pristanak svih.

Naša prva zadaća mora biti uvjeravanje ljudi.

Potrebno je da ukažemo ljudima na patnje koje potiču i mogućnost da ih se uništi. Potrebno je pobuditi sažaljenje za patnje drugih i živu želju za dobro svih. Onima koji su gladni i hladno im je, pokazat ćemo kako je moguće i jednostavno osigurati zadovoljenje materijalnih potreba. Potlačenima i omalovažavanima reći ćemo kako se može sretno živjeti u jednom društvu slobodnih jedinki, a mučenima mržnjom i zlopamtilima pokazat ćemo kako da, ljubeći bližnje, postignu mir i sreću srca. Kada pak postignemo da se u dušama ljudi rodi pobuna protiv nepravednih i izbjegljivih patnji koje podnose u današnjem društvu, kada ljudi shvate koji su uzroci tih patnji te da njihovo uklanjanje ovisi o volji ljudi; kada kod ljudi potaknemo ogromnu želju za preobrazbom društva na dobrobit svih, oni će se, zadovoljni zbog vlastitog impulsa i poticaja onih koji su prethodili zadovoljstvu, ujediniti, te će željeti i moći ostvariti zajedničke ideale.

Bilo bi – već smo to rekli – apsurdno i proturječno našim ciljem htjeti nametnuti slobodu i ljubav među ljudima, integralni razvoj svih ljudskih mogućnosti putem sile. Treba, dakle, računati na slobodnu volju drugih i jedina stvar koju možemo učiniti jest poticanje oblikovanja i očitovanja spomenute volje. Bilo bi međutim isto tako apsurdno i suprotno našem cilju pretpostaviti kako će nas oni koji ne misle kao mi ometati u ostvarenju naše želje, sve dok ona ne ometa njihovo pravo na slobodu jednaku našoj.

Sloboda, dakle, za sve da eksperimentiraju i promiču svoje ideje bez drugog ograničenja osim onog koje, naravno, proizlazi iz slobode za sve. Ali tome se suprotstavljaju – i to brutalnom snagom – oni koji uživaju postojeće povlastice i dominiraju u postojećem društvenom životu.

Oni imaju u rukama sva sredstva za proizvodnju i zbog toga osporavaju – ne samo mogućnost eksperimentiranja novim načinima društvenog zajedništva, ne samo pravo radnika da slobodno žive od svog rada – nego i pravo na postojanje, obvezujući onoga tko nije posjednik na podčinjenost i potlačenost, ako ne želi umrijeti od gladi.

zadovoljni sa svime, ili su čak djelomično nezadovoljni, radnici ne znaju pružiti valjan otpor gospodarima i brzo bivaju svedeni na životinjske uvjete života; gdje, naprotiv, imaju ponešto razvijeniju svijest o načinu kako bi trebala živjeti ljudska bića, znaju se ujediniti i odbacivanjem rada, latentnom prijetnjom ili naglašenim revoltom, nameću poštovanje gospodara i tretirani su na relativno podnošljiv način. Na određeni se način može reći da je nadnica, unutar određenih granica, onolika koliku radnik (ne kao pojedinac nego, razumije se, kao klasa) zahtijeva.

Boreći se opirući gospodarima, radnici mogu spriječiti, do određene točke, da se njihovi uvjeti pogoršaju i ostvariti neka realna poboljšanja. Povijest radničkog pokreta već je više puta potvrdila tu istinu.

Ipak, ne treba pretjerivati u prenošenju borbe između radnika i gospodara isključivo na ekonomsko područje. Gospodari mogu popustiti i često popuštaju pred energično izraženim zahtjevima; kada bi međutim radnici počeli (krajnje je vrijeme da počnu) zahtijevati postupak koji bi apsorbirao sav profit gospodara i proveli time neizravnu eksproprijaciju, sigurno je da bi gospodari apelirali na vladu i pokušali prisiliti radnike da ostanu u svojoj poziciji robova nadničara. No, puno prije nego bi radnici mogli zahtijevati da u zamjenu za svoj rad prime jednak dio svega što su proizveli, ekonomska bi se borba pokazala nesposobnom da nastavi poboljšanje uvjeta radnika. Radnici proizvode sve i bez njih se na može živjeti; čini se, dakle, da bi odbijajući rad, mogli postići što žele. Ali udruženje svih radnika, čak samo jedne struke ili jedne zemlje, teško je ishoditi, a udruženju radnika suprotstavljaju se udruženja gospodara. Radnici žive od danas do sutra i ako ne rade, brzo ostaju bez kruha, dok gospodari putem novca raspolažu svim već akumuliranim proizvodima i mogu mirno čekati da glad snizi njihove nadnice na umjerenu razinu. Pronalaženje ili uvođenje novih strojeva čini uzaludnim rad velikog broja radnika i povećava ogromnu vojsku nezaposlenih koje glad prisiljava da se prodaju pod bilo kojim uvjetima. Imigracija u zemlje u kojima radnici žive bolje brzo stvara kolone izglednijih radnika koji, htjeli to ili ne, nude gospodarima mogućnost da snize nadnice. Sve te činjenice, nužno proizašle iz kapitalističkog sustava kao protuteže napretku radničke svijesti i solidarnosti, često idu brže od spomenutog napretka te ga guše i uništavaju. U svakom slučaju, uvijek ostaje prvotna činjenica da je proizvodnja u kapitalističkom sustavu organizirana zbog osobnog profita

praktično proučavanje koje će vremenom biti uzrokom i posljedicom postupnog preobražaja okoline. Potrebno je da se u radnicima polako razvije osjećaj pobune protiv nepravdi i nepotrebnih patnji čije su žrtve, I oni će se, prožeti željom za poboljšanjem svojih uvjeta, ujedinjeni i solidarni boriti za ostvarenje svojih želja. A mi, kao anarhisti I kao radnici, trebamo ih ohrabrivati i poticati na borbu i boriti se skupa s njima.

No, jesu li u kapitalističkom režimu moguća ta poboljšanja? Jesu li korisna s gledišta buduće potpune emancipacije radnika?

Koliko god su praktični rezultati borbe korisni za neposredna poboljšanja, glavna je korist borba sama. Kroz nju radnici uče kako gospodar ima interese suprotne njihovima i kako ne mogu poboljšati svoje uvjete, a još manje emancipirati se, ako se ne ujedine i postanu jači od gospodara. Ako uspiju dobiti ono što žele, bit će im bolje, zarađivat će više, raditi manje, imat će više vremena i snage baviti se stvarima koje ih zanimaju i ubrzo će imati uzvišenije želje i potrebe. Ako ne uspiju, bit će prisiljeni proučavati uzroke neuspjeha i prepoznati potrebu boljeg ujedinjavanja, veće energije i razumjet će na kraju da je za sigurnu i konačnu pobjedu potrebno razoriti kapitalizam. Početak revolucije, početak uzdizanja i njihova emancipacija mogu uslijediti samo iz činjenice da se radnici ujedinjuju i bore za svoje interese.

Ali, još jednom, je li moguće da radnici, u postojećem stanju stvari, stvarno poboljšaju svoje uvjete? To ovisi o stjecaju beskonačno mnogo okolnosti. Šteta je, kažu mnogi, što ne postoji prirodni zakon (zakon o nadnicama) koji određuje koji dio ide radniku od proizvoda njegova rada; ili, ako se zakon želi formulirati, trebao bi biti ovakav: nadnica, naravno, ne može pasti ispod količine potrebne za život i, normalno, ne može porasti toliko da ne ostane nikakav profit gospodaru. Jasno je da bi u prvom slučaju radnici umrli od gladi i ne bi više ubirali nadnicu, a u drugom bi slučaju gospodari prekinuli s upošljavanjem i ne bi više isplaćivali nadnice. No između te dvije nemoguće krajnosti beskonačna je ljestvica koja ide od bijednih uvjeta kod mnogih zemljoradnika do onih pristojnih, kod radnika s dobrim zanimanjem u gradu.

Nadnica, trajanje radnog dana i ostali radni uvjeti rezultat su borbe između gospodara i radnika. Prvi pokušavaju dati radnicima što je moguće manje i iskoristiti ih do iscrpljenosti, a drugi pokušavaju, ili bi trebali pokušati, raditi što manje i zaraditi što više mogu. Tamo gdje su

Oni imaju policiju, sudstvo, vojsku stvorenu upravo da brani njihove interese; i pretresaju, zatvaraju, masakriraju one koji žele ukinuti te povlastice, a zahtijevaju sredstva za život i slobodu za sve. Ljubomorni na svoje trenutno postojeće interese, korumpirani duhom dominacije, uplašeni od onoga što će se dogoditi, povlašteni su, općenito govoreći, nesposobni za jedan širokogrudni zanos, nesposobni za šire poimanje vlastitih interesa. Bila bi ludost nadati se njihovu dobrovoljnom odricanju od vlasništva i vlasti te privikavanju da budu jednaki onima koje vide podčinjenima. Ostavljajući po strani povijesno iskustvo (koje pokazuje kako se nikad niti jedna klasa nije, potpuno ili djelomično, odrekla svojih povlastica i niti jedna vlada napustila vlast osim ako nije bila prisiljena silom ili strahom od sile), suvremene činjenice dovoljno nas uvjeravaju kako buržoazija i vlast namjeravaju upotrijebiti materijalnu silu da se obrane, ne samo od potpune eksproprijacije nego i od malih narodnih zahtjeva i uvijek su spremni okrutna propagiranja i najkrvavije masakre.

Narodu koji se želi emancipirati ne ostaje drugo nego da na silu odgovori silom. Rezultat buđenja želje kod potlačenih za socijalnom preobrazbom i ujedinjenjem jest njihova svijest kako oni imaju snage za pobjedu; moramo promicati naš ideal i pripremati potrebnu moralnu i materijalnu silu da bismo pobijedili neprijatelja i organizirali društvo. Kad budemo imali dovoljno snage, moramo, koristeći povoljne okolnosti koje se pojave ili stvarajući ih sami, provesti socijalnu revoluciju, rušeći vladu silom; eksproprijirajući silom vlasnike i sprečavajući da nove vlade nametnu svoju volju i spriječe socijalnu reorganizaciju koji provode neposredno zainteresirani.

Sve to nije tako jednostavno kako može na prvi pogled izgledati. Trebamo raditi s ljudima u postojećem društvu u nesretnim moralnim i materijalnim uvjetima i prevarit ćemo se misleći kako je propaganda dovoljna da ih uzdignemo na onaj stupanj moralnog i intelektualnog razvoja koji je potreban za ostvarivanje naših idela. Između društvenog okružja i čovjeka postoji recipročan odnos. Ljudi čine društvo takvim kakvo jest, a društvo čini ljude takvima kakvi jesu, iz čega proizlazi jedna vrsta *circulum vitiosusa*. Da bi se preoblikovalo društvo, potrebno je preoblikovati ljude, a da bi se preoblikovalo ljude, potrebno je preoblikovati društvo.

Bijeda poružnjuje čovjeka, a za razaranje bijede potrebno je da ljudi imaju svijest i htijenje. Ropstvo uči čovjeka da bude rob, a za oslobođenje iz ropstva potrebni su ljudi koji teže slobodi. Neznanje čini da ljudi ne priznaju uzroke zla i ne znaju ga otkloniti, a za razaranje neznanja potrebno je da ljudi imaju vremena i načina za učenje. Vlada privikava ljude da poštuju zakon i vjeruju kako je on potreban društvu; za ukidanje vlasti potrebno je ljude uvjeriti u njenu nepotrebnost i štetnost.

Kako izaći iz tog začaranog kruga? Srećom, postojeće društvo nije uobličeno željom vladajuće klase koja bi u tom slučaju mogla sve potlačene svesti na pasivna i nesvjesna oruđa svojih interesa. Onoj e rezultat tisuća unutarnjih borbi, tisuća prirodnih i ljudskih čimbenika uzrokovanih slučajno, bez kriterija upravljanja; ne možemo, dakle, govoriti o jasnim podjelama među pojedincima ni među klasama. Raznolikosti su materijalnih uvjeta beskrajne; beskrajni su i stupnjevi moralnog i intelektualnog razvoja; i gotovo uvijek – rijetko to ističemo – mjesto koje netko zauzima u društvu ne odgovara njegovim mogućnostima i aspiracijama. Često neki pojedinci padaju u lošije uvjete od onih na koje su navikli, a drugi se, u izvanredno povoljnim okolnostima, ne uspijevaju uzdignuti do boljih uvjeta od onih u kojima su rođeni. Dobar je dio proletarijata već došao do izlaza iz stanja apsolutne bijede koja inače nikada ne bi mogla biti smanjena; niti jedan radnik, ili skoro niti jedan radnik, ne nalazi se u stanju potpune nesvjesnosti, potpunog pristajanja na uvijete koje postavljaju gospodari. Same institucije, koje su proizvod povijesti, sadrže u sebi organska proturječja koja su svojevrsan zametak smrti i koja, razvijajući se, potiču raspadanje institucija i potrebu njihova preoblikovanja. Upravo iz toga proizlazi mogućnost napretka – ali ne i mogućnost dovođenja svih sredstvima propaganda do stupnja na kojem će provoditi ili htjeti anarhiju, bez prethodnog postupnog preoblikovanja okoline.

Napredak treba teći istovremeno i paralelno u pojedincima i okolini. Trebamo iskoristiti sva sredstva i mogućnosti, sve prilike koje nam pruža postojeće društvo da djelujemo na ljude i razvijemo njihovu svijest i njihove želje; trebamo iskoristiti svaki napredak u svijesti ljudi da ih navedemo da promiču i nametnu najveće moguće društvene promjene koje će bolje služiti otvaranju puta kasnijem napretku. Mi ne trebamo čekati trenutak kada ćemo moći ostvariti anarhiju i tako se ograničiti na običnu propagandu. Ako to učinimo, brzo ćemo propustiti priliku; imat

ćemo preobraćenike, tj. sve one koji su u postojećem društvu pogodni da shvate i prihvate naše ideje i naša kasnija propaganda ostat će besplodna; ako bi se pak iz društvenih preobražaja uzdigli novi narodni slojevi i prihvatili nove ideje, što bi bilo bez našeg utjecaja, javile bi se predrasude prema našim idejama.

Mi trebamo pokušati postići da ljudi u cjelini ili kroz razne grupe teže, nametnu i prisvoje sva poboljšanja svake slobode koju žele, da malo pomalo dođu do toga da ih žele i imaju snage nametnuti ih; propagirajući čitav naš program i boreći se uvijek za njegovo popuno ostvarenje, moramo potaknuti narod na nametanje svih viših kriterija, sve dok ne ostvari kompletnu emancipaciju.

3. Ekonomska borba

Potlačivanje koje danas najizravnije pogađa radnike i koje je glavni uzrok svih moralnih i materijalnih podčinjenosti koje radnici podnose te ekonomsko iskorištavanje, dakle, iskorištavanje koje gospodari i trgovci vrše nad njima, zahvaljujemo monopolizaciji svih većih sredstava za proizvodnju i razmjenu.

Za radikalno ukidanje potlačivanja bez opasnosti njegova povratka potrebno je da svi ljudi budu uvjereni kako imaju pravo na upotrebu sredstava za proizvodnju i ostvarenje tog svog prvotnog prava kroz oduzimanje vlasnicima zemlje i društvenih bogatstava, stavljajući ih time svima na raspolaganje. Ali može li se danas učiniti ta eksproprijacija? Može li se izravno, bez među stupnjeva iz pakla u kojem se danas nalazi proletarijat, prijeći u raj zajedničkog vlasništva?

Činjenice pokazuju za što su radnici danas sposobni.

Naša je zadaća da moralno i materijalno pripremimo narod za tu toliko potrebnu eksproprijaciju i pokušavamo je uvijek iznova provesti, jer svaki nam revolucionarni udar predstavlja priliku, sve do konačnog uspjeha. Ali na koji način možemo pripremiti narod? Na koji način pripremiti uvjete koji donose mogućnost ne samo materijalnog ostvaraja eksproprijacije nego i korištenja zajedničkog bogatstva u korist svih?

Prethodno smo rekli da je sama propaganda, pisana ili govorena, nedostatna da pridobije čitave narodne mase za našu ideju. Potrebno je